NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

THE COUNTRIES AND PEOPLES OF THE NEAR AND MIDDLE EAST

VOLUME XXXII, PART I

YEREVAN
"GITUTYUN" PUBLISHING HOUSE OF THE NAS RA
2019

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

СТРАНЫ И НАРОДЫ БЛИЖНЕГО И СРЕДНЕГО ВОСТОКА

ТОМ XXXII, ЧАСТЬ I

ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ГИТУТЮН» НАН РА
2019

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐ ԵՎ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐ

ՀԱՏՈՐ XXXII, ՊՐԱԿ Ա

ԵՐԵՎԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2019

Published by the decision of the Scientific Council of the Institute of Oriental Studies of NAS RA

The periodical has been published since 1960

EDITOR-IN-CHIEF:
Safrastyan Ruben - Prof. Dr., Full Member (academician) of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia (NAS RA)

EDITORIAL BOARD:
Ghazaryan Robert (Vice Editor-in-Chief) - PhD, Associate Professor
Tsakanyan Ruslan (Executive Scretary) - PhD
Kosyan Aram (Doctor of Scineces, Prof.), **Margaryan Gor** (PhD), **Hovsepyan Levon** (PhD), **Ghahriyan Mushegh** (PhD)

FOREIGN MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:
Sirinian Anna - PhD, Associate Professor, Bologna University (Italy)
Dmitriev Vladimir - PhD, Associate Professor, Pskov State University (Russia)
Chkhartishvili Mariam - Doctor of Scineces, Prof., Tbilisi State University (Georgia)
Soyegov Muratgeldi - Doctor of Scineces, Prof., Full Member (academician) (Turkmenistan)
Augé Isabelle - Doctor of Scineces, Prof., University of Montpellier (France)
Aktsoglu Z. Iakovos - Ph.D., Tenured Assistant Professor, Democritus University of Thrace (Hellas)
Martirosyan Hrach - PhD, Leiden University (Germany)

Editorial Office: Marshal Baghramyan Ave. 24/4, Yerevan 0019, Armenia
Tel. (+374 10) 58 33 82, (+374 10) 56 52 11
E-mail: journal@orient.sci.am
http://www.orientcpnme.am

THE COUNTRIES AND PEOPLES OF THE NEAR AND MIDDLE EAST. XXXII/1 / - Yerevan: «Gitutyun» Publishing house, 2019.- p.:

The current issue of the "The Countries and Peoples of the Near and Middle East" includes researches on the ancient, medieval, modern and contemporary history of the countries of the Near and Middle East history, as well as issues of source studies and philology. A considerable part is devoted to the ongoing developments and processes in the Eurasian region.

The periodical may be of interest for the orientalists, specialists in the field of Armenology and International Relations.

ISSN 1829-1422

© Institute of Oriental Studies of NAS RA 2019

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԻՆ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԴԱՐԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՍՈՆԱ
ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ՎԱՂԴԻՆԱՍՏԻԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ ՓՈՒԼԻ ԿՆԻՔԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ 14

ՑԱԿԱՆՅԱՆ ՌՈՒՍԼԱՆ
ՊԱՐՈՒՅՐ ՀԱՅԿԱԶՆԸ XIX ԴԱՐԻ ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ 43

ԽՈՐԻԿՅԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ
ՄԱՐԱՍՏԱՆԻ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ ՇՈՒՐՋ 60

ՄԵԼԻՔՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ
ՆԵՐՍԵՀ ՍԱՍԱՆՅԱՆԸ ԵՎ ԳԱՀԱԿԱԼԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆՈՒՄ 274-293 ԹԹ. 75

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ
ՄԻԱԲՆԱԿ ՈՒ ԵՐԿԱԲՆԱԿ ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 104

ՆՈՐ ԵՎ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ ՌՈՒԲԵՆ
ԹԱՆԶԻՄԱԹԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ՓՈՒԼԸ. «ՄԻԱՁՈՒԼՄԱՆ ՈՒ ՄԻԱԽԱՌՆՄԱՆ» ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ 134

ԲԱԲԱՅԱՆ ԴԱՎԻԹ
ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ (ԹԱԹԱՐԱՑՈՒՄԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆԱՑՈՒՄ) ԱՅՍՐԿՈՎԿԱՍԻ ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԵՎ ԷԹՆՈ-ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ XIX-XX ԴԴ. 156

ԲԱՅԲՈՒՐԴՅԱՆ ՎԱՀԱՆ
ՔԵՄԱԼԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ՔՐԴԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ (1919-1922 ԹԹ.) 225

ՍՈՅԵԳՈՎ ՄՈՒՐԱԴԳԵԼԴԻ
ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ԽՍՀ ԱՌԱՋԻՆ ՁԻՆԱՆՇԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 258

ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ ԱՐՄԵՆ
ԷԹՆՈԿՐՈՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԻՐԱՆԻ ԵՎ ՏԱՋԻԿՍՏԱՆԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 268

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԱՂԱՎՆԻ
ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ «ՄԵԿ ԳՈՏԻ, ՄԵԿ ՈՒՂԻ» ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԻՆ ԱՍԻԱՅՈՒՄ 284

ԱՂԲՅՈՒՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ
ԲՋՆԻԻ ԱՄՐՈՑԻՑ XII ԴԱՐԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 324

ԿՈՋՄՈՅԱՆ ԱՐՄԱՆՈՒՇ
ՀԱՅ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ Կ. ՄԵԼԻՔ-ՕՀԱՆՋԱՆՅԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ 333

СОДЕРЖАНИЕ

ДРЕВНЯЯ И СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ

ГРИГОРЯН СОНА
РАННЯЯ ДИНАСТИЧЕСКАЯ ГЛИПТИКА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ МЕСОПОТАМИИ 14

ЦАКАНЯН РУСЛАН
ПАРУЙР АЙКАЗН В АРМЯНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ XIX ВЕКА 43

ХОРИКЯН ОГАННЕС
ОБ ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ МИДИИ 60

МЕЛИКЯН АРТУР
НАРСЭ САСАНИД И БОРЬБА ЗА ПРЕСТОЛОНАСЛЕДИЕ В ПЕРСИИ В 274-293ГГ. 75

МАТЕВОСЯН АРТУР
О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ХРИСТОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ МИАФИЗИТА И ДИАФИЗИТА 104

НОВАЯ И НОВЕЙШАЯ ИСТОРИЯ

САФРАСТЯН РУБЕН
ВТОРОЙ ПЕРИОД ТАНЗИМАТА: КОНЦЕПЦИЯ «СЛИЯНИЯ И СМЕШЕНИЯ» 134

БАБАЯН ДАВИД
ФОРМИРОВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА (ОТ ТАТАРИЗАЦИИ ДО АЗЕРБАЙДЖАНИЗАЦИИ) В КОНТЕКСТЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ И ЭТНОНАЦИОНАЛЬНОЙ ГЕОПОЛИТИКИ В ЗАКАВКАЗЬЕ В XIX-XX ВВ. 156

БАЙБУРТЯН ВААН
КЕМАЛИСТСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И КУРДСКИЙ ВОПРОС (1919-1922ГГ.) 225

СОЕГОВ МУРАДГЕЛДИ
НАДПИСЬ НА АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ В ПЕРВОМ ГЕРБЕ ТУРКМЕНСКОЙ ССР 258

ИСРАЕЛЯН АРМЕН
ЭТНИЧЕСКИЙ И РЕЛИОГОЗНЫЙ ФАКТОР В ИРАНО-ТАДЖИКСКИХ ОТНОШЕНИЯХ 268

АРУТЮНЯН АГАВНИ
ИНИЦИАТИВА КИТАЯ "ОДИН ПОЯС, ОДИН ПУТЬ" И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЦЕНТРАЛЬНУЮ АЗИЮ 284

ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ФИЛОЛОГИЯ

МИКАЕЛЯН ТИГРАН
НОВООБНАРУЖЕННАЯ ПЕРСИДСКАЯ НАДПИСЬ XII ВЕКА ИЗ КРЕПОСТИ БЖНИ 324

КОЗМОЯН АРМАНУШ
КЛАССИФИКАЦИЯ АРМЯНО-ИРАНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ К. МЕЛИКА-ОГАНДЖАНЯНА 333

CONTENTS

HISTORY OF THE ANCIENT AND MIDDLE AGES

GRIGORYAN SONA
ÄLTER FRÜDYNASTISCHE GLYPTIK IN ZENTRALMESOPOTAMIEN 14

TSAKANYAN RUSLAN
PARUYR HAYKAZN IN ARMENIAN HISTORIOGRAPHY OF THE XIX CENTURY 43

KHORIKYAN HOVHANNES
ON THE ETHNIC STRUCTURE OF MEDIA 60

MELIKYAN ARTHUR
NARSEH SASSANID AND THE STRUGGLE FOR THE REIGN IN PERSIA FROM 274 TO 293 75

MATEVOSYAN ARTHUR
ON SOME FEATURES OF THE MIAPHISITE AND DIAPHYSITE CHRISTOLOGICAL CONCEPTIONS 104

MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY

SAFRASTYAN RUBEN
DIE ZWEITE TANZIMAT-PHASE: KONZEPT DER "FUSION UND ZUSAMMENFÜHRUNG" 134

BABAYAN DAVID
FORMATION OF THE AZERBAIJANI PEOPLE (FROM TATARIZATION TO AZERBAIJANIZATION) IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE, TERRITORIAL AND ETHNO-NATIONAL GEOPOLITICS IN TRANSCAUCASIA IN THE XIX-XX CENTURIES 156

BAYBURDYAN VAHAN
THE KEMALIST MOVEMENT AND THE KURDISH QUESTION (1919-1922) 225

SOYEGOV MURATGELDI
ARMENIAN INSCRIPTION ON THE FIRST ARMS OF THE TURKMEN SSR 258

ISRAYELYAN ARMEN
ETHNIC AND RELIGIOUS FACTOR IN THE IRAN-TAJIKISTAN RELATIONS 268

HARUTYUNYAN AGHAVNI
CHINA'S "ONE BELT, ONE ROAD" INITIATIVE AND ITS IMPACT IN CENTRAL ASIA 284

SOURCE STUDY AND PHILOLOGY

MIKAYELYAN TIGRAN
THE NEWLY DISCOVERED PERSIAN INSCRIPTION OF THE XII CENTURY IN THE FORTRESS OF BJNI 324

KOZMOYAN ARMANUSH
THE CLASSIFICATION OF ARMENIAN-IRANIAN LITERARY RELATIONS IN K. MELIK-OHANJANYAN'S SCIENTIFIC HERITAGE 333

TSAKANYAN RUSLAN

PARUYR HAYKAZN IN ARMENIAN HISTORIOGRAPHY OF THE XIX CENTURY

Keywords: Paruyr Haykazn, Armenian king, Movses Khorenatsi, Sebeos, Movses Kaghankatvatsi, Tovma Artsruni, Hovhannes Draskhanakertsi, Ukhtanes, Samuel Anetsi, Mikayel Chamchyants, Armenian historiography of the XIX century.

The article discusses all available source material on Paruyr Haykazn and prominent figures of the XIX century Armenian historiography, including H. Ghatrchyan's, A. Garagashyan's, K. Patkanyan's, N. Emin's, G. Khalatatyants', S. Palasanyan's views. Particular attention was paid to Mikayel Chamchyants' viewpoints and chronology.

Summing up the above, it can be surely stated that the Armenian historiography of the XIX century became the most important basis on which the Armenian studies developed in the XX century.

ԽՈՐԻԿՅԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ

ՄԱՐԱՍՏԱՆԻ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ ՇՈՒՐՋ

Բանալի բառեր՝ Մարաստան, Հայաստան, Պարսկաստան, գելեր, մարդեր, անարիակներ, դերբիկներ, Պլուտարքոս, Պլինիոս Ավագ, Քսենոփոն, Ստրաբոն:

Մարաստանի պատմության ուսումնասիրությունը[1] կարևոր նշանակություն ունի նաև հին Հայաստանի պատմության համար, քանի որ երկու երկրների անցյալը պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում սերտորեն կապված էր միմյանց: Ստորև կքննենք գելերի, մարդերի, անարիակների, դերբիկների մասին հայկական և օտարալեզու սկզբնաղբյուրներում պահպանված տեղեկությունները:

Գելեր: Այս ցեղն աղբյուրներում հիմնականում նույնացվել է կադուսիների, երբեմն էլ՝ լեզգիների նախնիներ լեգերի հետ: Այսպես, Ստրաբոնը գելերի և լեգերի սկյութական ցեղերին տեղադրում է ամազոնուհիների և աղվանների միջև[2]: Համաձայն այս հաղորդման՝ գելերը և լեգերը գտնվել են արևելյան Այսրկովկասում՝ Կուր գետից հյուսիս՝ Աղվանքի տարածքում: Ամազոնուհիների և աղվանների միջև գելերին և լեգերին՝ Պոմպեոսի արշավանքի կապակցությամբ, տեղադրում է նաև Պլուտարքոսը[3]: Բայց Ստրաբոնի մյուս

[1] Տե՛ս, օրինակ, **Խորիկյան Հ.**, Աքեմենյան Պարսկաստանի մարական սատրապության տարածքը և սահմանները, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, 2016, № XXX, էջ 57-93: **Նույնի՝** Մարաստանի էթնիկական կազմի շուրջ՝ ըստ Ստրաբոնի, Հանրապետական գիտական նստաշրջանի նյութեր, Գյումրի, 2012, էջ 337-341:

[2] **Страбон**. География в 17 книгах. Перевод, статья и комментарии Г. Стратановского. Ленинград, 1964, стр. 477.

[3] **Плутарх**. "Избранные жизнеописания". Т. II, Москва, 1987. Помпей. XXXV, стр. 312.

տեղեկություններով գելերը տեղադրվում են կադուսիներից առաջ, որոնցից հյուսիս արդեն աղվաններն էին[4]: Վերջին տեղադրությունները գելերին տեղորոշում են կադուսիների հարևանությամբ:

Պլինիոս Ավագը գելերին նույնացնում է կադուսիների հետ[5], ինչն ընդունելի է: Պտղոմեոսը գելերին հիշատակում է կադուսիների և դրիբյուկների միջև[6], որը թույլ է տալիս գելերին տեղադրել կադուսիներից արևելք: Գելերին ատրոպատենների և մարդերի միջև *գերեր* ձևով հիշատակում է Ռուփոս Փեստոսը[7]:

[4] **Страбон,** стр. 481, 483.

[5] **Pliny**, Natural History, Vol. II, with an English translation by H. Rackham, Cambridge-Massachusetts-London, 1947, Loeb Classical Library, VI, 48, p. 372: Կադուսիների մասին մանրամասն տե՛ս **Խորիկյան Հ.**, Կադուսիների ցեղը հին աղբյուրներում, Պատմաբանասիրական հանդես (այսուհետև՝ ՊԲՀ), 2011, № 3, էջ 213-228:

[6] **Humbach H.**, **Ziegler S.,** Ptolemy Geography, book 6, Text and English/German Translations, Wiesbaden, 1998, pp. 42-43: Պտղոմեոսի «Աշխարհագրության» հին հրատարակության մեջ գելերի փոխարեն գրված է նաև լեգեր (տե՛ս **Claudii Ptolemaei Geographia**, edidit C.F.A. Noebbe, t. II, Lipsiae, 1845, VI, 2, 5, p. 86), որը պետք է ուղղել գելեր: Կասպից ծովի հարավարևմտյան ափերին գելերի հետ լեգերի հիշատակությունն անընդունելի է, քանի որ Աղվանքի տարածքում գելերի և լեգերի (հայկական և վրացական աղբյուրների լեկղեկերը՝ լեզգիները) պատմականությունը հաստատվում է սկզբնաղբյուրների հիշատակություններով (տե՛ս **Հակոբյան Ա.**, Գարգարացիները ըստ անտիկ և հայկական սկզբնաղբյուրների, ՊԲՀ, 1982, № 4, էջ 119): Աղվանքում գելերի և լեգերի համատեղ հիշատակությունը պատճառ է դարձել, որ հին հեղինակները Կասպից ծովի հարավարևմտյան ափերի մոտ տեղադրվող գելերի հետ հիշատակեին լեգերին, որը դրափոխությամբ նույնպես հեշտորեն կարող էր առաջանալ գելից:

[7] **Латышев В.**, Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе (այսուհետև՝ ИДПСК), Вестник древней истории (այսուհետև՝ ВДИ), 1949, № 4, стр. 242.

Մովսես Խորենացին հիշատակում է Պատիժահար գավառը, որը Գեղումների լեռն է[8], Ստրաբոնի Պարաքոաթրեսը: Գելերի տեղորոշումն այս տարածքում միանգամայն ընդունելի է: Քվադրատուսը գելերին համարում է մարական ցեղ[9]: Գելերի մասին հիշատակություններ կան Սեբեոսի մոտ, որը գելերի երկիրն անվանում է «յամուր յերկիրն Գեղմայ»[10]: Գեղերը և Գեղանը հիշատակվում են հայոց «Աշխարհացոյց»-ում[11]: Անանուն Ռավեննացին գելերին հիշատակում է Մեծ Մարաստանում[12]՝ չկապելով Ատրպատականի տարածքի հետ:

Գելերի անունը պահպանել է Իրանի ներկայիս Գիլյան նահանգը[13]: Յակուտ ալ-Համավին հաղորդում է, որ Մուկանն ու Ջիլանը, այսինքն՝ Գիլանը՝ գելերի էթնիկոնը, Հա-

[8] **Մովսէս Խորենացի**, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրությամբ՝ Մ. Աբեղեանի եւ Ս. Յարութիւնեանի, լրացումները՝ Ա.Բ. Սարգսեանի, Երևան, 1990, էջ 182:

[9] **Müller C.**, Fragmenta Historicorum Graecorum, Vol. III, Parisiis, 1849, p. 659, fr. 1.

[10] **Պատմութիւն Սեբէոսի**, աշխատասիրությամբ՝ Գ. Աբգարյանի, Երևան, 1979, էջ 71, 95, 96, 98, 105, 172: Գեղաց գունդը հիշատակում է Եղիշեն (տե՛ս **Եղիշէ**, Վասն Վարդանայ եւ հայոց պատերազմին, աշխատասիրությամբ՝ Ե. Տեր-Մինասյանի, Երևան, 1989, էջ 232):

[11] **«Աշխարհացոյց Մովսեսի Խորենացւոյ յաւելուածովք նախնեաց»**, հրատ.՝ Ա. Սուքրեան, Վենետիկ, 1881, էջ 12, 40-41; **Патканов К.П.**, Армянская География VII века, СПб, 1877, стр. 59. Հավելված՝ **«Աշխարհացոյց է դարու»**, էջ 22; **Աբրահամյան Ա.Գ.**, Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը, Երևան, 1944, էջ 352; **Երեմյան Ս.**, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Երևան, 1963, էջ 115; **Հակոբյան Ա.**, «Աշխարհացոյց» է դարի Անանունի. գիտաքննական բնագիր, Հանդէս ամսօրեայ, թիվ 1-12, 2013, էջ 165, 167:

[12] **Ravennatis Anonymi Cosmographia**, ed. M. Pinder et Parthey, Berolini, 1860, II, 9, p. 62.

[13] Տե՛ս, օրինակ, **Herzfeld E.**, The Persian Empire. Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East, Wiesbaden, 1968, p. 196.

բեթի թոռներն են և Թաբարիստանի բնակիչները[14]: 553 թվականին Գիլանը Ամոլի հետ կազմում է նեստորական եպիսկոպոսություն[15]:

Այսպիսով, կադուսիներին ազգակից գելերը հավանաբար մտել են միևնույն համադաշնության մեջ, և նրանց իրանական ծագումը նույնպես անվիճելի է[16]:

Մարդեր: Մարդերի մասին տեղեկություններ կան բազմաթիվ հին հեղինակների մոտ: Մարդերի անվանումը, ի թիվս այլ քոչվորների՝ տուրա, դահեր, դերբիկներ, առաջին անգամ հիշատակում է Վիդևատը (մ.թ.ա. VII-VI դդ. շեմին): Նրանք՝ որպես «դևերին պաշտողներ», համարվում էին Ավեստայի հասարակության ուղղահավատ զրադաշտականների թշնամիներ[17]: Մարդերին՝ որպես պարսկական վաչկատուն ցեղի, հիշատակում է Հերոդոտոսը[18]: Հույն պատմիչը հիշատակում է նաև մարդ ցեղից Հյուրոյադեսին, որը մասնակցում է Սարդեսի գրավմանը[19]:

---

[14] **Արաբական աղբյուրները Հայաստանի և հարևան երկրների մասին**, կազմեց՝ Հ.Թ. Նալբանդյան, Երևան, 1965, էջ 111, 112:

[15] **Guidi I.**, Ostsyrische Bischofe und Bischofssitze im V, VI und VII Jahrhundert, Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, Bd. 43, Leipzig, 1889, S. 407.

[16] **Дьяконов И.**, История Мидии, Москва-Ленинград, 1956, стр. 92, 381-382; **Грантовский Э.**, Ранняя история иранских племен Передней Азии, Москва, 1970, стр. 374.

[17] **Дьяконов М.**, Очерк истории древнего Ирана, Москва, 1961, стр. 62. **Դանիելյան Է.**, Մարդերի ցեղը հին Հայաստանում (մ. թ. ա. V-մ. թ. I դդ.), ՊԲՀ, 1976, № 1, էջ 203:

[18] **Հերոդոտոս**, Պատմություն ինը գրքից, թարգմանությունը՝ Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1986, I, 125: Հերոդոտոսի այս տեղեկությունը կրկնում է Եվստաթիոսը (տե՛ս **ИДПСК**, ВДИ, 1948, 1, стр. 246):

[19] **Հերոդոտոս**, I, 84: Անտոնիոսի բանակի հետդարձի ճանապարհը Փրաասպայից ցույց է տալիս ծագումով մի մարդ (տե՛ս **Պլուտարքոս**, Կենսագրություններ, կազմեց, հին հունարենից թարգմանեց, առաջաբանը և ծանոթագրությունները գրեց՝ Ս. Գրքաշարյան, Երևան, 2001, էջ 299),

Համաձայն Կտեսիասի՝ Կյուրոս Մեծը ծագում էր մարդերի քոչվոր ցեղից[20], ինչն անշուշտ չի համապատասխանում իրականությանը և Արտաքսերքսես Բ-ի կողմից ուղղված էր Կյուրոսի վարկաբեկմանը՝ կապված Կյուրոս Կրտսերի հետ, որի անունն ատելի էր Արտաքսերքսես Բ-ի համար[21]: Հավանական է, որ Կյուրոսի վարկաբեկումը կապված էր մարական ավանդույթի հետ[22]:

Համաձայն Քսենոփոնի՝ Կենտրիտես գետի (ներկայիս Բոհտան-սուն) հակառակ ափին հույներին սպասում էին սպառազինված հեծյալներ և հետևակ զորքեր, որոնք «Օրոնտասի և Արտուխասի արմեններն էին և մարդերն ու խալդայները վարձկան», և փորձում են արգելել հելլեններին մտնել Հայաստան[23]: Քսենոփոնի այս տեղեկության մեջ անհրաժեշտ է պարզել, թե «վարձկանությունը» վերաբերում է բոլորին՝ արմեններին, մարդերին ու խալդայներին, թե վերջին երկու ցեղերին կամ էլ միայն խալդայներին: Մարդերի էպոնիմը պահպանվել է պատմական Հայաստանի աշխարհագրական անուններում[24]: Օրինակ, ըստ Ն. Ադոնցի, հնարավոր է, որ մարդաղյան մարդերը ծագում են այն մարդերից, որոնք խալդայների հետ միասին շարժվել են դեպի հյուսիս և գրավել այն վայրերը, որոնք կոչվեցին Մարդաղի և Խաղտիք, իսկ մարդերը Մարդաստան եկան հա-

---

որի՝ հետդարձի ճանապարհին քաջածանոթ լինելը վկայում է Ատրպատականում գտնվող մարդերի կամ ամարդների ցեղից լինելը, որը գտնվում էր Փրաասպայից արևելք:

[20] **Müller C.**, FHG, Vol. III, pp. 399-400, fr. 66.

[21] **Kent R.G.**, The oldest Old Persian inscriptions, Journal of the American Oriental Society, Vol. 66, 1946, p. 211.

[22] **Schubert R.**, Herodots. Darstellung der Cyrussage, Breslau, 1890, S. 58.

[23] **Քսենոփոն**, Անաբասիս, թարգմ.՝ Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1970, էջ 89:

[24] **Վարդանյան Վ.**, Մարդերը Վասպուրականում, ՊԲՀ, 1971, № 3, էջ 51: **Դանիելյան Է.**, Մարդերի ցեղը հին Հայաստանում, էջ 203-208:

վանաբար, ավելի ուշ Իրանի կողմից[25]: Նախ՝ նշենք, որ խալդայները նույնանում են սկյութներին և չէին կարող շարժվել հարավից հյուսիս, քանի որ այդ ժամանակներում նրանք արդեն հաստատվել էին իրենց անունով կոչվող Խալիտու-Խաղտիք երկրում[26]: Անշուշտ, դժվար է Քսենոփոնի՝ միայն մեկ անգամ մարդերի հիշատակումից ելնելով՝ ասել, թե մարդերը տվյալ ժամանակաշրջանում գտնվում էին Մարդաղիում, Մարդաստանում և այլուր: Բայց և այնպես, կարելի է ենթադրել, որ տվյալ տեղեկության մեջ Արտուխասի հիշատակումը մարդերին կապում է ավելի շուտ Արևելյան Հայաստանի հետ: Համենայն դեպս, կարևոր է ընդգծել մեջբերված տեղեկությանը հաջորդող նախադասությունը. «Ասում էին, թե խալդայներն ազատ են և խիզախ. նրանք զինված էին հյուսկեն երկայն վահաններով և նիզակներով»[27]: Ինչպես տեսնում ենք, մարդերի ազատ լինելու մասին չի նշվում, իսկ խալդայների ազատ լինելը հաստատվում է Քսենոփոնի այլ տեղեկություններով ևս: Սա նշանակում է, որ մարդերը, ինչպես փասիանները, տաոխները, հեսպերիտները, մտել են Հայաստանի մեջ՝ որպես Մարդաղիի, բայց ավելի հավանական է՝ միայն Մարդաստանի կամ Մարդուցայքի բնակիչներ: Չի կարելի բացառել նաև, որ Հայաստանում գտնվող մարդերը սկզբում եղել են վարձկաններ և հետո աստիճանաբար հաստատվել են Հայաստանում:

Հայաստանի և Պարսկաստանի մարդերի մասին հի-

[25] **Ադոնց Ն.**, Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում, Երևան, 1987, էջ 464, ծանոթ. 1:

[26] **Խորիկյան Հ.**, Աքեմենյան Պարսկաստանի XIX սատրապության էթնիկական կազմի վերաբերյալ, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 2006, № 2, էջ 117-120:

[27] **Քսենոփոն**, Անաբասիս, էջ 89:

շատակում է նաև Ստրաբոնը[28]: Մարդերը կամ ամարդները, համաձայն Ստրաբոնի, գտնվել են անարիակների, վրկանների, կադուսիների, վիտիների, տապյուրների, պարսիկների, ուքսերի, էլյումացիների հարևանությամբ[29]: Հիշատակված ցեղերի մի մասը մարդերի կամ ամարդների (նախասկզբի ա-ն ժխտական մասնիկ չէ) հետ գտնվել են Կասպից ծովի հարավային ափերին:

Գավգամելայի ճակատամարտում (մ.թ.ա. 331 թ.) նետաձիգ մարդերին պարսկական բանակի կենտրոնում հիշատակում է Արիանոսը[30]: Ալեքսանդր Մակեդոնացին նվաճում է մարդերին, որոնց երկրում լեռները չափազանց բարձր էին և զառիվայր, և մարդերին ու ռազմատենչ տապյուրներին միավորում մեկ սատրապության մեջ[31]: Ռուփոսի տեղեկություններից պարզվում է, որ մարդերը ոչ միայն մասնակցել են Գավգամելայի ճակատամարտին, այլև նրանց մի հատվածը բնակվում էր Պարսքում, իսկ մյուս մասը՝ Վրկանի հարևանությամբ[32]: Նետաձիգ մարդերին Տիգրան Մեծի բանակում հիշատակում է նաև Պլուտարքոսը, ընդ որում մարդերին և իբերներին պատմիչը համա-

[28] **Страбон**, стр. 494, 676.

[29] **Անդ.**, էջ 480, 481, 485, 494:

[30] **Արիանոս**, Ալեքսանդրի արշավանքը, «Ալեքսանդր Մակեդոնացի», Երևան, 1987, էջ 101:

[31] **Անդ.**, էջ 119, 152, 269: **Ռուփոս,** Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը, «Ալեքսանդր Մակեդոնացի», Երևան, 1987, էջ 418:

[32] **Ռուփոս**, էջ 350, 390, 417: Ռուփոսը մարդերին համարում է պարսկական ցեղ: Աքեմենյան տերության մեջ մարդերը՝ որպես կիսանկախ ցեղ, եղել են վարձկաններ (տե՛ս **Дандамаев М.А., Луконин В.Г.**, Культура и экономика древнего Ирана, Москва, 1980, стр. 235): Մարդերին Գավգամելայի ճակատամարտում և Կասպից ծովի հարավային ափերի մոտ հիշատակում է Դիոդորոս Սիկիլիացին (տե՛ս **Դիոդորոս Սիկիլիացի**, Պատմական գրադարան, թարգմ. բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ՝ Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1985, էջ 95, 107):

ում է օտարականներ[33]: Այս տեղեկությունից երևում է, որ տվյալ մարդերը չեն կարող տեղադրվել Հայաստանում[34] և, ըստ էության, գտնվել են Կասպից ծովի հարավային ափերին և Տիգրան Մեծի բանակի կազմում էին որպես հայոց տերության մեջ մտնող հպատակ ժողովուրդ: Մարդերը հիշատակվում են Քարաքսում՝ Կասպիական դռների մոտ[35]:

Պլինիոս Ավագը նույնպես վրկանների հարևանությամբ հիշատակում է մարդերին՝ ամարբներ ձևով[36]: Ամարդոս կամ Մարդոս գետը, որը ուսումնասիրողների կողմից նույնացվել է Սեֆիդ-ռուդ կամ Ղըզըլ-Ուզեն գետին, հիշատակում են Պտղոմեոսը[37], Ամիանոսը[38], Ռուփոս Փեստոսը, Պրիսկիանոսը[39]: Պտղոմեոսը մարդերին տեղադրում է Կասպից ծովի ափամերձ շրջանից դեպի ցամաքի խորքը[40],

[33] **Պլուտարքոս**, Կենսագրություններ, էջ 74:

[34] Տակիտոսի հիշատակած մարդերը (տե՛ս **Корнелий Тацит**, Анналы, т. I, Ленинград, 1969, стр. 263) նույնանում են Մարդաղիի կամ Մարդաստանի բնակիչներին:

[35] **Դանիելյան Է.**, Իսիդոր Քարակացու «Պարթևական կայանները», ՊԲՀ, 1971, № 4, էջ 174:

[36] **Pliny**, Natural History, Vol II, VI, 36, p. 364. Մարդերը ենթարկվել են պարթևներին (անդ., VI, 134, էջ 438):

[37] **Humbach H.**, Ziegler S., Ptolemy Geography, book 6, pp. 36-37.

[38] **Ammianus Marcellinus**, with an English translation by J.C. Rolfe, Vol. II, Cambridge-Massachusetts-London, 1972, Loeb Classical Library, XXIII, 6, 40, p. 372.

[39] **Muller C.**, Geographi Graeci Minores, Vol. II, Parisiis, 1861, pp. 185, 196. Ամարդոս գետը երբեմն շփոթվել է Մարգուշ՝ ներկայիս Մարդուբ կամ էլ Օքսոս գետերի հետ (տե՛ս Страбон, стр. 487):

[40] **Humbach H.**, Ziegler S., Ptolemy Geography, book 6, pp. 42-43. Հմմտ. **Piller K.C.**, The Cadusii in Archaeology? Remarks on the Achaemenid Period (Iron Age IV) in Gilan and Talesh, Iran and Caucasus, Leiden, Vol. 17, 2013, p. 117.

իսկ Պոմպոնիոս Մելասը՝ պեստիկ-պեսիկների հարևանությամբ, որոնցից հետո նեղուցի մոտ դերբիկներն էին[41]:

Մարդերի երկիրը համապատասխանում է հայոց «Աշխարհացույց»-ի Ամլին՝ Տաբարիստանի մայրաքաղաքին[42]:

Որոշ ուսումնասիրողներ, նկատի ունենալով մարդերի՝ ավազակությամբ զբաղվելը, ցեղանունը բացատրել են իրանական «marəδa»՝ «մարդասպան» բառով[43]: Մարդերի իրանական ծագումը[44] նույնպես կասկածի ենթակա չի թվում:

Անարիակներ: Անարիակները, ըստ ուսումնասիրողների, մի քանի ոչ իրանական ցեղերի հավաքական անվանումն է: Եվ իրոք, ելնելով այն իրողությունից, որ անարիակներ բառացի նշանակում է «ոչ արիացիներ» այս տեսակետն ընդունելի է: Սակայն չպետք է մոռանալ, որ այս կամ այն արիական ցեղերը ազգակից, սակայն թշնամի ցեղերին նույնպես անվանում էին «ոչ արիացիներ»[45]: Անարիակների անունը մասնագիտական գրականության մեջ

[41] **ИДПСК**, ВДИ, 1949, 1, стр. 284-285: Պեստիկ-պեսիկները Ստրաբոնի ապասիակներն են (տե՛ս **Страбон**, стр. 485), Պտղոմեոսի պասիկները (տե՛ս **Humbach H., Ziegler S.**, Ptolemy Geography, book 6, pp. 168-169):

[42] Տե՛ս **Մատենագիրք Հայոց**, Բ հատոր, Ե դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, էջ 2157, 2174, 2190: Տե՛ս **Marquart J.**, Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i, Berlin, 1901, S. 135; **Хуршудян Э.**, «Города Ирана», Иран-намэ, 2010, № 3, стр. 151.

[43] **Geiger W.**, Ostīrānische Kultur im Altertum, Erlangen, 1882, S. 66. Մարդերը համարվել են քրդերին ազգակից ցեղեր կամ էլ ուղղակի քրդական ցեղ: Այս մասին կարծիքները տե՛ս **Վարդանյան Վ.**, Մարդերը Վասպուրականում, էջ 50:

[44] **Грантовский Э.**, նշվ. աշխ., էջ 374: **Меликов Р.**, Этническая картина Азербайджана в период ахеменидского владычества (VI–IV вв. до н.э.), Баку, 2003, стр. 160. Վերջինս մարդերին և ամարդներին դիտում է իրանական ծագմամբ ազգակից ցեղեր, սակայն այսպիսի տարբերակումը ճիշտ չէ: Հմմտ. Սագարտա-Ասագարտա, պարներ-ապարներ, մադայ-ամադայ և այլն:

[45] **Грантовский Э.**, նշվ. աշխ., էջ 373: **Меликов Р.**, նշվ. աշխ., էջ 166, 167:

ուղղել են արանիակներ՝ կապելով «աղվանական ցեղերի նախահայր Առանի հետ»[46] կամ էլ կապել են Հերոդոտոսի էնարիների հետ, որոնք սկյութական քրմերի հատուկ դաս էին[47]: Ինչևէ, այս անվանումն արդեն ցույց է տալիս, որ անարիակների հարևանությամբ բնակվում էին իրանական ցեղեր: Անարիակների մասին սկզբնաղբյուրների տեղեկությունները հետևյալն են: Պոլիբիոսը անարիակներին հիշատակում է Մարաստանի հյուսիսային հատվածում[48]: Անարիակներին մի քանի անգամ հիշատակում է Ստրաբոնը: Աշխարհագետը մի դեպքում անարիակներին հիշատակում է կադուսիների և մարդերի միջև[49], մյուս դեպքում՝ գելերից, կադուսիներից, ամարդներից, ուիտիներից հետո[50]: Պլինիոս Ավագը անարիակներին տեղադրում է տապյուրների և վրկանների միջև[51]: Պլինիոսի այս տեղեկությունը համապատասխանում է Ստրաբոնի երկրորդ տեղեկությանը՝ անարիակներին տեղորոշելով մարդերից արևելք: Անարիակներին մարդերից արևմուտք հիշատակում է Պտղոմեոսը[52], որը համապատասխանում է Ստրաբոնի առաջին տեղեկությանը: Մեր կարծիքով անարիակների երկու տարբեր տեղորոշումներն էլ ընդունելի են, ընդ որում անարիակների՝ մարդերից արևելք տեղադրվող խումբը մասամբ կարող է նույնանալ Աքեմենյան Պարսկաստանի XI սատրապության մեջ հիշատակվող պավսիկներին, պանտիմաթներին և դարեյտներին[53] և, հնարավոր է, նաև այլ ցեղերի. օրինակ, ուիտիներին, որոնք թերևս Պտղոմեոսի վադասիներն[54] են, ստավրերին[55]: Կադուսիների և մարդերի միջև հիշատակվող անարիակներն էլ աշխարհագրական առումով կարող են նույնանալ դրիբյուկ-դելմիկներին և գելերին, հետևաբար՝ այս դեպքում անարիակների հավաքական անվան տակ ներկայանում են իրանական ցեղերը, որոնք հավանաբար համապատասխանում են «Աշխարհացույց»-ում հիշատակված Անար(ի)ական Մարքին[56]:

Դերբիկներ-դրիբյուկներ-դելմիկներ: Պորփյուրոսը դերբիկներին հիշատակում է մասսագետների հարևանությամբ[57]: Դատելով Ստրաբոնի տեղեկությունից՝ դերբիկները գտնվել են վրկաններից արևելք կամ հյուսիս, քանի որ արևմտյան ուղղությամբ վրկաններից հետո գալիս են ամարդները, իսկ մեկ այլ տեղեկության մեջ ամասիացի աշխարհագետը տապյուրներին, որոնց երկիրը նախկինում պատկանել է Մարաստանին, հիշատակում է վրկանների և

---

[46] **Тревер К.**, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании (IV в. до н.э.-VII в. н.э). Москва-Ленинград, 1959, стр. 143.

[47] **Еремян С.Т.**, Страна «Махелония» надписи Кааба-и-Зардушт, ВДИ, 1967, № 4, стр. 52. Էնարիների անունը բացատրվել է որպես «ոչ տղամարդկային» (տե՛ս **Доватур А., Каллистов Д., Шишова И.** Народы нашей страны в “Истории” Геродота. Москва, 1982, стр. 305): Կարծիք է հայտնվել, որ անարիակ չի նշանակում «ոչ արիացիներ» և համապատասխանում է հայերենի *անրյակ «անրջական, անուրջի վերաբերյալ» բառին (տե՛ս **Մարկվարտ Հ.**, Պարսկահայք նահանգը, ՊԲՀ, 1961, № 2, էջ 215: **Herzfeld E.**, նշվ. աշխ., էջ 196):

[48] **ИДПСК**, ВДИ, 1947, 3, стр. 301.

[49] **Страбон**, стр. 480, 485.

[50] **Անդ**, էջ 481:

[51] **Pliny**, Natural History, Vol. II, VI, 46, p. 370.

[52] **Claudii Ptolemaei Geographia**, t. II, VI, 2, 5, p. 86.

[53] **Հերոդոտոս**, III, 92:

[54] **Humbach H., Ziegler S.**, Ptolemy Geography, book 6, pp. 44-45.

[55] **Pliny**, Natural History, Vol. II, VI, 46, p. 370.

[56] **«Աշխարհացույց Մովսեսի Խորենացւոյ յաւելուածովք նախնեաց»**, էջ 12:

[57] **ИДПСК**, ВДИ, 1948, 2, стр. 311. Դերբիկներին իբր նվաճում է Նինոսը (տե՛ս **Դիոդորոս Սիկիլիացի**, էջ 17): Դերբիկներին հիշատակում է Ռուփոսը (տե՛ս **Ռուփոս**, էջ 282):

դերբիկների միջև[58]: Տապյուրների երկիրը, իրոք, գտնվել է Կասպից ծովի հարավային ափին և համապատասխանում է Տապրստանին[59], իսկ դերբիկները գտնվել են ոչ միայն վրկաններից արևելք և հյուսիս, այլև արևմուտք: Ստրաբոնի կողմից տապյուրների տեղադրությունը դերբիկների և վրկանների միջև հաստատվում է նաև Պտղոմեոսի տեղեկությամբ: Դերբիկները Պտղոմեոսի մոտ հիշատակվում են Մարաստանի նկարագրության մեջ՝ գելերի և ամարիակների միջև: Դրիբյուկները դրյուբակտներ և դերբիկներ ձևերով հիշատակվում են Մարգիանայի և Սոգդիանայի նկարագրության մեջ[60], ինչը խոսում է այն մասին, որ դերբիկները եղել են վաչկատուն ցեղ, ինչպես տապյուրները, որոնք հիշատակվում են նաև Մարգիանայի կազմում[61]: Դրիբյուկներ-դրեբիկներին հիշատակում է Պլինիոս Ավագը[62]:

[58] **Страбон**, стр. 486, 491. Դերբիկներին կադուսիների և մարդերի (Mardianum) միջև հիշատակում է նաև Անանուն Ռավեննացին (տե՛ս **Ravennatis Anonymi Cosmographia**, II, 8, p. 60):

[59] Տե՛ս **Մատենագիրք Հայոց**, Բ հատոր, էջ 2157, 2174, 2190; **«Հաւաքումն Պատմութեան Վարդանայ Վարդապետի»**, Վենետիկ, 1862, էջ 95: Տապուրաստանի՝ Պատիշխվարգարի հին մայրաքաղաքն էր Սարին, իսկ Սասանյանների ժամանակ՝ Ամոլը (տե՛ս **Колесников А.**, Иран в начале VII века, Палестинский сборник, Ленинград, 1970, стр. 101), որը «Աշխարհացոյց»-ում հիշատակվում է Տապրստանից առանձին: Տապուրներին Վրկանի հարևանությամբ՝ լեռներում, հիշատակում է Արիանոսը (տե՛ս **Արիանոս**, էջ 117), իսկ Տապյուրների լեռները, այսինքն՝ Էլբուրսը, Վրկանից ծովից ոչ հեռու հիշատակում է Պոլիբիոսը (տե՛ս **The General History of Polybius**, Vol. II, by Mr.J. Hampton, London, 1809, p. 218): Թուսի մայրաքաղաք Տաբարանը կապում են տապյուրների կամ տոպերների էթնանվան հետ (տե՛ս **Хуршудян Э.**, «Города Ирана», стр. 133):

[60] **Humbach H., Ziegler S.**, Ptolemy Geography, book 6, pp. 42-43, 148-149, 168-169; **Tarn W.W.**, Patrocles and the Oxo-Caspian Trade Route, Journal of Hellenic Studies, Vol. 21, 1901, p. 17.

[61] **Humbach H., Ziegler S.**, Ptolemy Geography, book 6, pp. 148-149.

[62] **Pliny**, Natural History, Vol. II, VI, 48, p. 372.

Դերբիկները Կտեսիասի մոտ Միջին Ասիայի արևմտյան մասի սկյութական ցեղերի անվանումն է և հավանաբար, փոխարինում է մասսագետներին[63]: Ի. Վ. Պյանկովի կողմից դերբիկների նույնացումը Հերոդոտոսի օրթոկորյուբանտիներին ու տեղադրումը Կասպից և Արալյան ծովերի միջև[64], չնայած Մարաստանի հետ տարածքային առումով անմիջականորեն չեն սահմանակցել, կասկածելի է, քանի որ նույնացումն այնքան էլ հիմնավորված չէ: Ըստ էության, Կասպից ծովի հարավային ափին գելերից հետո հիշատակվող դրիբյուկները համապատասխանում են «Աշխարհացոյց»-ի Դլմունք-Դելումքին[65]՝ հետագայի դեյլեմիտների երկրին[66]՝

[63] **Пьянков И.В.**, Средняя Азия в известиях античного историка Ктесия (текст, перевод, примечания). Душанбе, 1975, стр. 6; **Խորիկյան Հ.**, Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանումների շուրջ, Երևան, 2010, էջ 32:

[64] **Пьянков И.В.** «История Персии» Ктесия и среднеазиатские сатрапии Ахеменидов в конце V в. до н. э., ВДИ, 1965, № 2, стр. 43.

[65] **Մատենագիրք Հայոց**, Բ հատոր, էջ 2157, 2174, 2190; **«Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք»**, Վենետիկ, 1843, էջ 592:

[66] **Պատմութիւն Սեբէոսի**, էջ 360, 361, ծնթ. 653: Դելմիկները բազմիցս հիշատակվում են հայկական աղբյուրներում. տե՛ս **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, աշխատասիրությամբ՝ Վ.Մ. Վարդանյանի, Երևան, 1985, էջ 468: **Մովսէս Կաղանկատուացի**, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, քննական բնագիրը և ներածությունը՝ Վ. Առաքելյանի, Երևան, 1983, էջ 337: **Ստեփանոսի Տարօնեցւոյ Ասողկան Պատմութիւն Տիեզերական**, հրատ.՝ Ստ. Մալխասեանց, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 188: **«Հաւաքումն Պատմութեան Վարդանայ Վարդապետի»**, էջ 95: **Պատմութիւն Սեբէոսի**, էջ 172, 173: **Մատթէոս Ուռհայեցի**, Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 11: **Պատմութիւն Արիստակեայ վարդապետի Լաստիվերտցւոյ**, Թիֆլիս, 1912, էջ 103: Հայկական աղբյուրներում դելմիկների քննությունը տե՛ս **Շալջյան Ս.**, Դելմիկները և նրանց արշավանքները դեպի Հայաստան, Տեղեկագիր, թիվ 5-6, 1941, էջ 107-115: **Յուզբաշյան Կ.**, Դելմիկները Արիստակես Լաստիվերտցու «Պատմության» մեջ, Բանբեր Մատենադարանի, 1960, թիվ 5, էջ 307-311:

Գիլանի լեռնային մասին[67]: «Աշխարհացոյց»-ում գրված է. «...եւ մտովք գետոյն որ կոչի Սառառովր, յորում Դերպիկէս գաւառ, զոր կարծեմ Դիլումս...»[68]: Դեյլեմը հնում արևելքում տարածվել է ավելի հեռու՝ ընդգրկելով ներկայիս Մազանդարանի մի մասը[69]:

Ահա այսպես են մեզ ներկայանում գելերի, մարդերի, անարիակների, դելմիկների տեղադրությունները և պատմաաշխարհագրական այլ բնույթի տեղեկությունների քննությունը:

KHORIKYAN HOVHANNES

ON THE ETHNIC STRUCTURE OF MEDIA

Keywords: Media, Armenia, Persia, Gelae, Mardi, Anariacae, Derbices, Plutarch, Pliny the Elder, Xenophon, Strabo.

Արզարյան Գ., «Սեբեոսի Պատմությունը» և Անանունի առեղծվածը, Երևան, 1965, էջ 199, 200:

[67] **Колесников А.**, Иран в начале VII века, стр. 101. Թ. Նյոլդեքեն կադուսիներին նույնացնում է ներկայիս Գիլյանի Դելամացի կոչվող լեռնական ցեղերին, որոնք երբեք չնվաճվեցին Սասանյանների կողմից (տե՛ս **Nöldeke Th.**, Aufsätze zur Persischen Geschichte, Leipzig, 1887, S. 95): Տե՛ս նաև **Bosworth C.E.**, Dailamīs in Central Iran: The Kākūyids of Jibāl, Iran, Journal of the British Institute of Persian Studies, Vol. 8, Issue 1, 1970, p. 73.

[68] **«Աշխարհացոյց Մովսեսի Խորենացւոյ յաւելուածովք նախնեաց»**, էջ 12:

[69] **Колесников А.** Иран в начале VII века, стр. 101. Վ. Մինորսկին ենթադրում է, որ Deilam-ը այդ տեղանվան արաբականացված ձևն է, իրականում հնչում էր հավանաբար Delam կամ անգամ Delim (տե՛ս **Minorsky V.**, La domination de Dailamites, London, Iranica, Twenty Articles, 1964, pp. 12-30): Ռեյը, Դեմավենդը, Դելման-Դեյլամը և Պադիշվարգար-Տապրըստանը հիշատակվում են «Կարնամակում» (տե՛ս **"Книга деяний Ардашира сына Папака"**, транскрипция текста, пер. со среднеперс., введ., коммент. и глоссарий О.М. Чунаковой, Москва, 1987, стр. 72, 92).

The study of the history of Media is very significant for Armenia too, as the past of both countries is closely related to each other in different historical periods. In the following article the information about the Gelae, the Mardi, the Anariacae, the Derbices, kept in the primary source, is being discussed. Research shows that the given tribes belonged to the Iranian World without any exceptions.

Some important and wrinkled issues on the historical geography of the 10th Satrapy were examined in the article, the elucidation of which has an important meaning for studying the history of the Achaemenid Empire and Ancient Iran.